

DİSPOZİTİF YAKLAŞIMLA İKİ SAVAŞ ROMANI: GARP CEPHESİNDE YENİ BİR ŞEY YOK VE SAVAŞ VE AÇLAR*

A Dispositive Approach to Two War Novels: Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok and Savaş ve Açlar

Öğr. Gör. Dr. Emrah SEFEROĞLU

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, Rize, Türkiye. emrah.seferoglu@erdogan.edu.tr

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received
27.02.2025

Kabul/Accepted
28.06.2025

Öz

Savaşlar, insanlık tarihinde büyük yıkımlara neden olan toplumsal olaylardır ve felaket senaryolarının gerçekleşmiş halini temsil eder. Bu süreçlerde, insan bedeni sadece istatistiksel verilere indirgenir, ölme ve öldürme eylemleri ise sıradanlaşır. Failin veya mağdurun kim olduğunun önemi kalmaksızın, savaşlar yitim, yıkım ve yok oluş temelinde şekillenir. Birinci Dünya Savaşı, yalnızca kazananlar ve kaybedenler boyutuyla değil, bireysel ve toplumsal düzeyde derin travmalara sebep olmasıyla da dikkat çeker. Alman ve Osmanlı İmparatorlukları, Birinci Dünya Savaşı'nda aynı tarafta yer almalarına rağmen savaş sonrasında kaybedenler arasında yer almıştır. Savaşa dair veriler, toplamda 39 milyon insanın hayatını kaybettiğini göstermektedir. İnsanlar kişisel kayıplarını aşmaya çalışırken toplumlar da yeniden inşa süreci içinde yeni bir düzene adapte olmaya uğraşır. Bu dönemin travmalarını ve etkilerini ise edebî eserler yansıtır. Bu bağlamda, Alman edebiyatından Erich Maria Remarque'ın *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* (1929) ve Türk edebiyatından Hasan İzzettin Dinamo'nun *Savaş ve Açlar* (1968) romanları, savaşın herhangi bir millete üstünlük getirmediğini ve asıl kaybedenlerin sıradan, küçük insanlar olduğunu gösterir. Bu çalışmada, Alman ve Türk edebiyatındaki savaş deneyimlerine dispozitif yaklaşımlar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır. İki farklı kültürde savaşın yarattığı gerçeklikler, edebî kurgu üzerinden incelenerek taraf olma ve savaşta bulunma kavramlarının nasıl yansıtıldığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Savaş edebiyatı, Savaş ve Açlar, Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok, Alman ve Türk edebiyatı

Abstract

Wars are social events that have caused great destruction throughout human history and represent the realization of disaster scenarios. In these processes, the human body is reduced to mere statistical data, and the acts of killing and dying become normalized. Regardless of who the perpetrator or the victim is, wars are shaped on the basis of loss, destruction, and annihilation. World War I stands out not only for its winners and losers but also for the deep traumas it caused on both individual and societal levels. Despite being on the same side during World War I, the German and Ottoman Empires were among the losers after the war. Data regarding the war shows that a total of 39 million people lost their lives. While individuals struggled to overcome their personal losses, societies also tried to adapt to a new order during the process of reconstruction. The traumas and effects of this period are reflected in literary works. In this context, Erich Maria Remarque's *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* (1929) from German literature and Hasan İzzettin Dinamo's *Savaş ve Açlar* (1968) from Turkish literature demonstrate that war brings no superiority to any nation and that the real losers are ordinary, small people. In this study, dispositive approaches to war experiences in German and Turkish literature will be examined comparatively. The realities created by war in two different cultures will be analyzed through literary fiction, revealing how the concepts of taking sides and being involved in war are reflected.

Keywords: War literature, Savaş ve Açlar, Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok, Literature of German and Turkish

Atıf/Citation: Seferoğlu, E (2025). Dispozitif Yaklaşımla İki Savaş Romanı: Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok ve Savaş ve Açlar. *International Journal of Filologia*, 8(13), 39-54.

* 15 - 16 Haziran 2023 tarihlerinde "1. Uluslararası Dilbilim ve Karşılaştırmalı Edebiyat Kongresi"nde sunulan "Aynı Savaşa Dair: Alman Edebiyatından 'Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok' ile Türk Edebiyatından 'Savaş ve Açlar' Romanlarının Karşılaştırılması" adlı özet bildirinin geliştirilmiş hâlidir.

Giriş

Savaş edebiyatı, insanlık tarihinin en çarpıcı ve trajik olaylarından biri olan savaşların, edebî bir perspektifle ele alındığı bir türdür. Bu edebiyat türü, savaşın bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini, insan doğasının sınırlarını ve çatışmaların yarattığı fiziksel ve psikolojik yıkımları derinlemesine inceleyen eserlerden oluşur. Savaş edebiyatı, yalnızca savaş meydanlarındaki kahramanlık hikâyelerini değil, aynı zamanda savaşın acımasız gerçeklerini, masumların yaşadığı trajedileri ve savaş sonrası toplumsal dönüşümleri de konu edinir. Bu tür, savaşın hem yüceltilen hem de eleştirilen yönlerini bir araya getirerek okuyuculara savaşın çok boyutlu bir resmini sunar.

Savaş edebiyatı, tarih boyunca farklı dönemlerde ve coğrafyalarda ortaya çıkmış, her kültürün kendi savaş deneyimlerini yansıttığı bir alandır. Erich Maria Remarque'ın *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* adlı eseri ve Hasan İzzettin Dinamo'nun *Savaş ve Açlar* romanı özelinde diğer pek çok eser, savaşın insanlık üzerindeki etkilerini farklı bakış açılarıyla ele almıştır. Bu eserler, savaşın yalnızca bir tarihsel olay değil, aynı zamanda insan ruhunun derinliklerinde iz bırakan bir deneyim olduğunu göstermektedir. Savaş edebiyatı, okuyuculara savaşın yıkıcılığını ve insanlık üzerindeki kalıcı etkilerini anlamaları için bir pencere sunar. Savaş edebiyatı ürünlerinde bir yandan savaşın kahramanlık ve fedakârlık boyutları ele alınırken diğer yandan savaşın anlamsızlığı, insanlık dışı yönleri ve bireylerin yaşadığı derin psikolojik çöküşler de işlenir. Savaş edebiyatı, yalnızca geçmişte yaşanan savaşları değil, aynı zamanda gelecekteki savaşların önlenmesi için bir uyarı niteliği de taşır. İnsanlık tarihinin kayda alınan 5600 yılında 14600'den fazla savaş yaşanır, her yıla yaklaşık olarak 2,6 savaş düşer ve 185 insan neslinde sadece 10 tanesinin barış içinde yaşadığı tespit edilmiştir (Archer ve Gartner, 1996, s. 247). Savaş edebiyatı eserleri de savaşın yıkıcı sonuçlarını ortaya çıkararak okuyucuları barışın ve insanlık değerlerinin önemini düşünmeye davet eder. Özellikle 20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı, savaş edebiyatının gelişiminde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde yazılan eserler, savaşın teknolojik boyutlarını, kitlesel yıkımını ve insanlık üzerindeki derin etkilerini ele alır. Çalışmaya konu olan iki eser de Birinci Dünya Savaşı'nın, insanlık tarihinin en karanlık ve trajik yönlerini edebî bir dille ele alarak savaşın bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına yardımcı olur. Savaş edebiyatı, savaşın yalnızca bir tarihsel bir olay değil, aynı zamanda insanlık için bir ders ve uyarı niteliği taşıdığını hatırlatır.

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok adlı eserde, başkışı Paul'un eylem çizgisi üzerinden savaşın yabancılaşmanın zirvesine ulaştığı bir gerçeklik olarak tasviri yapılmakta ve bu gerçeklik eleştirilmektedir (Fırıncıoğlu, 2015, s. 36). Biyografik eleştiri tekniği kullanılarak romandaki simgesel anlamın, anlatıcının yaşantıları ve tanıklıklarıyla şekillendiği görülür. Erich Maria Remarque'ın bu romanı, yazarı “savaşı olumlayan” Almanya'dan tamamen uzaklaştırır. Roman, savaşın içinde kaybolmuş bir kuşağın çığlığı olduğu kadar, savaş meydanlarında yok olan insanlığın kendi vicdanıyla yüzleşebilmesi için sanatsal bir miras niteliği taşır. Bu eser, halkın savaş gerçeğinin arkasındaki çıkar ilişkilerini anlamasına büyük bir katkı sağlar ve insan vicdanına hitap etmesiyle dünya çapında etkili olur. Bu özellikleri nedeniyle, dönemin savaş kışkırtıcılarını, savaşa meşruiyet kazandırmaya çalışan şovenist milliyetçileri ve uzun yıllar Almanya'da savaşı haklı gören Nazileri fazlasıyla rahatsız ettiği söylenebilir. Arpad'ın ifadesine göre, *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, okul sıralarından koparılacak Birinci Dünya Savaşı'nın kanlı cephelerine sürüklenen gençlerin romanıdır. Roman, Alman gençlerinin korkunç gerçeklerle yüzleşmelerini, bocalamalarını, boşuna direnişlerini ve en nihayetinde çöküşlerini anlatır. Yetişkinlerin büyük yalanlarının etkisiyle yönlendirilen savaş alanları, acımasız ve kanlıdır. “Demirden gençlik” olarak övülen bir kuşağın, yetişkinlerin sahte söylemleriyle çamurlar içinde boğazladığı ve boğazlandığı bir tablo vardır. Remarque, bu ilk ve ünlü romanında, savaşın çirkin, utanç verici ve yüz karası yanlarını ortaya koyar. Alışlagelmiş savaş edebiyatında idealize edilen “kahramanlar” yerine, istemeyerek öldüren ya da öldürülen gençleri, yalın bir üslupla aktarır (Arpad, 1972, s. 51). Paul'un savaş sırasında yaşadığı içsel çatışmalar, arkadaşlarının birer birer ölmesiyle artan yalnızlık duygusu ve savaşın anlamsızlığı karşısında hissettiği çaresizlik, savaşın birey üzerindeki yıkıcı etkilerini çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Benzer bir düşünce, Hasan İzzettin Dinamo'nun *Savaş ve Açlar* romanının olay örgüsü için de geçerlidir. Savaş, toplumsal bir kurum olarak bireyselliği eş zamanlı yansıtan ve paylaşılan değerlerle birlikte kültürel olarak dönüşen bir olgudur. Bu romanda savaş, halkın güçsüzlük ve yokluk psikolojisini yansıtan, ölümü kaçınılmaz kılan ve kurtuluş umudu

taşımayan bir olgu olarak betimlenir. *Savaş ve Açlar*, savaş konulu edebî eserlerde bireyin savaşa karşı duruşunu sergiler. Savaşın, insan hayatını hiçe sayması, yok etmesi, açlığa ve evsizliğe mahkûm etmesi gibi sonuçları üzerinden, hem cephedeki askerlerin çatışmasından hem de cephe gerisindeki ailelerin travmatik yaşamlarından birey üzerinde yarattığı etkiler aktarılır. Roman, bu süreçte yaralanmış çocukluklardan narsist bireylerin gelişimine kadar uzanan sosyal sonuçları imler. Eserde özellikle çocukların açlıktan ölmeleriyle bireysel “seçilmiş travmalar” (Volkan, 2002, s. 20); Sarıkamış Harekâtı gibi büyük yenilgilerle toplumsal seçilmiş travmalar; savaşın liderlerinin insanlık suçlarına ortak olmasıyla yok olan aidiyet kavramı işlenir (Seferoğlu, 2023, s. 119). Bu bağlamda, her iki roman da savaşın karanlık yüzünü hem kişisel hem toplumsal düzlemde güçlü bir şekilde ortaya koyar. *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* ve *Savaş ve Açlar*, savaşın yalnızca fiziksel bir çatışma olmadığını, aynı zamanda insan ruhunda ve toplumun genel yapısında derin yaralar açan bir süreç olduğunu vurgular. Remarque’ın romanında savaşın birey üzerindeki etkileri, Paul’un içsel dünyası ve arkadaşlarının trajik ölümleri üzerinden aktarılırken Dinamo’nun eserinde savaşın toplumsal boyutları, açlık ve yoksulluk gibi unsurlarla daha geniş bir perspektiften ele alınır. Her iki eser de savaşın, bireylerin ve toplumların değerlerini nasıl altüst ettiğini, insanlık onurunu nasıl yok ettiğini ve savaşın ardında yatan çıkar ilişkilerinin insan hayatını nasıl hiçe saydığını güçlü bir şekilde anlatır. Çünkü savaş “ölüm- kalım meselesidir. Güvenliğe kavuşmanın yahut yok olmanın yoludur” (Tzu, 2011, s. 43). Bu nedenle, her iki roman da savaş karşıtı edebiyatın önemli örnekleri arasında yer alır ve savaşın yıkıcı etkilerini anlamak için önemli birer kaynak niteliği taşır.

1. Savaşın Gerçekliğini Gören Kurgu/lar

Savaş ve Açlar romanı, savaşın birey ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini çok boyutlu bir şekilde ele alırken aynı zamanda savaşın doğasına dair önemli tespitlerde bulunur. Roman, savaşın yalnızca cephedeki askerler için değil, cephe gerisindeki halk için de bir ölüm kalım mücadelesi olduğunu vurgular. Dinamo, savaşın insanlık dışı koşullarını, açlık, sefalet ve çaresizlik gibi unsurlarla birleştirir. *Savaş ve Açlar* romanında, savaşın bireyleri nasıl yalnızlaştırdığı ve insanları hayatta kalma içgüdüsüyle hareket etmeye zorladığı açıkça görülür. Savaşın yarattığı açlık ve yoksulluk, bireylerin ahlaki değerlerini sorgulamalarına ve hayatta kalmak için etik dışı davranışlara yönelmelerine neden olur. Bu bağlamda Dinamo, savaşın yalnızca fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda ahlaki bir çöküş olduğunu da vurgular. Roman, savaşın bireylerin ruhunda açtığı derin yaraları, özellikle çocukların ve kadınların yaşadığı travmalar üzerinden işler. Çocukların açlıktan ölmesi, savaşın masumları bile nasıl kurban haline getirdiğini gösterirken kadınların savaş sırasında yaşadığı çaresizlik ve mücadele, savaşın toplumsal cinsiyet rollerini nasıl etkilediğini de ortaya koyar. Dinamo’nun romanında, savaşın bir diğer önemli boyutu ise liderlerin ve otoritelerin sorumluluğudur. Savaşın liderlerinin yanlış kararları ve çıkar ilişkileri, halkın çektiği acıların temel nedenlerinden biri olarak gösterilir. Sarıkamış Harekâtı gibi büyük yenilgiler, yalnızca askeri bir başarısızlık değil, aynı zamanda halkın güvenini ve aidiyet duygusunu yok eden bir travma olarak ele alınır. Bu bağlamda, Dinamo, savaşın yalnızca bir ulusun düşmanlarına karşı verdiği bir mücadele olmadığını, aynı zamanda halkın kendi liderleri tarafından da mağdur edildiğini vurgular.

Roman, savaşın toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğüne dair de önemli tespitlerde bulunur. Savaş, bireylerin ve toplumun değerlerini altüst ederken aynı zamanda sınıfsal eşitsizlikleri daha da derinleştirir (Büyükkıncı, 2015, s. 585). Cepheye savaşan askerler ve cephe gerisinde açlıkla mücadele eden halk, savaşın gerçek mağdurlarıdır. Buna karşın, savaşın liderleri ve çıkar grupları, savaşın yıkıcı etkilerinden uzak bir şekilde kendi güçlerini korumaya devam eder. Dinamo, bu eşitsizliği vurgulayarak savaşın yalnızca bir ulusal mücadele değil, aynı zamanda sınıfsal bir çatışma olduğunu da belirtir.

Erich Maria Remarque’ın *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanı, savaşın birey ve toplum üzerindeki etkilerini derinlemesine ele alırken savaşın doğasına ve sonuçlarına dair çarpıcı tespitlerde bulunur. Savaşın anlamsızlığını ve insanlık dışı doğasını, başkahraman Paul Bäumer’in gözünden yalın ve etkileyici bir şekilde aktarır. Romanın en önemli tespitlerinden biri, savaşın bireyleri nasıl yabancılaştırdığıdır. Paul ve arkadaşları, okul sıralarından kopararak cepheye sürüklenmiş, gençliklerini ve hayallerini savaşın acımasız gerçekliği içinde kaybetmişlerdir. Savaş, onları yalnızca fiziksel olarak değil, ruhsal olarak da tüketmiş, hayata dair umutlarını ve bağlarını koparmıştır. Paul’un

savaş sırasında hissettiği yalnızlık, arkadaşlarının birer birer ölmesiyle daha da derinleşir. Savaşın anlamsızlığı karşısında hissettiği çaresizlik, bireyin savaş karşısındaki güçsüzlüğünü ve savaşın insan ruhunda yarattığı tahribatı güçlü bir şekilde ortaya koyar. Bu bağlamda roman, savaşın bireyleri yalnızca fiziksel olarak değil, aynı zamanda duygusal ve zihinsel olarak da yok ettiğini vurgular. Bir diğer önemli konu savaşın genç nesiller üzerindeki yıkıcı etkisidir. Roman, “kaybolmuş kuşak” (Arpad, 1972, s. 54) olarak adlandırılan bir neslin hikâyesini anlatır. Paul ve arkadaşları, yetişkinlerin büyük yalanları ve milliyetçi söylemleriyle cepheye sürüklenir, ancak savaşın gerçekliğiyle yüzleşince bu söylemlerin ne kadar boş ve anlamsız olduğunu fark ederler. “Demirden gençlik” (Arpad, 1972, s. 51) olarak övülen bu kuşak, savaşın çamurlu siperlerinde boğazlanmış ve boğazlamıştır. Remarque, bu gençlerin savaşın anlamsızlığı karşısında yaşadığı bocalamaları, boşuna direnişlerini ve nihayetinde çöküşlerini çarpıcı bir şekilde aktarır. Bu bağlamda, roman, savaşın genç nesilleri nasıl yok ettiğini ve onların hayallerini nasıl çaldığını aktarır.

Roman, aynı zamanda savaşın insanlık onurunu nasıl yok ettiğine dair önemli tespitlerde bulunur. Savaş, insanları hayatta kalma içgüdüleriyle hareket etmeye zorlar ve onları istemeden öldüren ya da öldürülen bireyler haline getirir. Paul’un bir Fransız askerini öldürdükten sonra yaşadığı vicdan azabı, savaşın insanları nasıl birer katile dönüştürdüğünü ve insanlık onurunu nasıl yok ettiğini açıkça gösterir. Alışlagelmiş savaş edebiyatında idealize edilen kahramanlar yerine, savaşın anlamsızlığı içinde hayatta kalmaya çalışan sıradan insanları anlatır.

Eser savaşın toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü ele alır. Roman, savaşın yalnızca cephedeki askerleri değil, cephe gerisindeki toplumu da derinden etkilediğini gösterir. Paul, cephe iznine çıktığında, savaşın cephe gerisindeki insanlar tarafından nasıl farklı algılandığını fark eder. Cephedeki askerler için savaş, ölüm ve yıkım anlamına gelirken cephe gerisindeki insanlar için savaş, milliyetçi söylemlerle süslenmiş bir kahramanlık hikâyesidir. Bu durum, savaşın toplumda yarattığı kopukluğu ve bireylerin savaş karşısındaki farklı deneyimlerini çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Roman, savaşın anlamsızlığına ve insan hayatını hiçe sayan doğasına dair güçlü bir eleştiri sunar. Paul ve arkadaşları, savaşın hiçbir anlam taşımadığını ve yalnızca liderlerin çıkarları uğruna sürdürülen bir yıkım olduğunu fark ederler. Savaşın sonunda, Paul’un ölümü, savaşın anlamsızlığını ve bireylerin bu anlamsızlık içinde nasıl yok olduğunu simgeler. Romanın adı olan *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, savaşın monotonluğunu ve anlamsız tekrarını vurgular. Her gün binlerce insanın öldüğü, ancak hiçbir şeyin değişmediği bir savaş gerçeği, romanın temel mesajlarından biridir.

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok, savaşın birey ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini güçlü bir şekilde ortaya koyarken savaşın anlamsızlığına ve insanlık dışı doğasına dair çarpıcı tespitlerde bulunur. Remarque, savaşın yalnızca fiziksel bir çatışma olmadığını, aynı zamanda bireylerin ruhunda ve toplumun genel yapısında derin yaralar açan bir süreç olduğunu vurgular. Roman, savaş karşıtı edebiyatın en önemli eserlerinden biri olarak savaşın yıkıcı etkilerini anlamak için evrensel bir kaynak niteliği taşır.

Hasan İzzettin Dinamo’nun *Savaş ve Açlar* ve Erich Maria Remarque’ın *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* adlı her iki roman da savaşın anlamsızlığını, insanlık dışı doğasını ve bireyler üzerindeki derin travmatik etkilerini güçlü bir şekilde ortaya koyar. Ancak bu iki eser, savaşın farklı yönlerini ve farklı bağlamlarını ele alarak savaşın bireysel ve toplumsal düzeydeki yıkıcılığını farklı perspektiflerden işler. Her iki roman da savaşın birey ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini ele alırken farklı odak noktalarına sahiptir. *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, savaşın birey üzerindeki ruhsal ve fiziksel yıkımını, cephedeki askerlerin gözünden aktarırken *Savaş ve Açlar*, savaşın toplumsal boyutlarını, halkın açlık ve sefaletle mücadelesini ön plana çıkarır. Remarque’ın romanı, savaşın genç nesilleri nasıl yok ettiğini ve bireylerin ruhunda açtığı derin yaraları işlerken, Dinamo’nun romanı, savaşın toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü ve halkın yaşadığı çaresizliği örnekler. Bununla birlikte, her iki roman da savaşın anlamsızlığına ve insan hayatını hiçe sayan doğasına dair güçlü bir eleştiri sunar. *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, savaşın monotonluğunu ve anlamsız tekrarını vurgularken *Savaş ve Açlar*, savaşın halk üzerindeki yıkıcı etkilerini ve liderlerin sorumluluklarını eleştirir.

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok, cephe arkasındaki askerlerin sığınaklarda yaşadığı koşulların betimlenmesi ve cephe gerisindeki yaşam şartlarının anlatımıyla başlar. Romanın başkışı Paul, cepheye

gelişini ve kendilerini savaşa teşvik eden lise öğretmenini hatırlar. Bu durum, Almanya’da milliyetçiliğin yükselişi ile milliyetçilik duygularının manipüle edilerek vatanseverlik adı altında cepheye gönderilen gençlerin nasıl aldatıldığını aktarır. Çünkü büyük bir vatanseverlik ve coşkuyla cepheye giden bu gençlerin hiçbiri, aslında ne uğruna savaştıklarını tam anlamıyla bilmemektedir. Savaşta bireyler “varolmak için bir başkasının varlığını ortadan kaldır [mak]” zorundadır (Arslan, 1995, s. 50). Paul’un, tanımadığı insanları öldürdüğü ve savaşın dehşet sahnelerine tanıklık ettiği sırada gençleri cepheye gitmeye teşvik eden lise öğretmenini yeniden hatırlaması, yalnızca bir dönemin toplumsal yapısını ele vermekle kalmaz; aynı zamanda Almanya’daki vatanseverlik odaklı eğitim anlayışının eleştirisini de içerir. Bir eğitimcinin tavsiyesiyle gençlerin vatanseverlik adı altında ölüme gönderilmesi ve savaşı idealleştirmesi, savaşın ve ölüme gidişin anlamsızlığını ortaya koyarken yabancılaşmayı da somut bir şekilde resmeder. Paul, okul yıllarını hatırladığı anlarda yalnızca öğretmenini değil; aynı zamanda gençleri bu savaşa “seve seve” gönderen aile büyüklerini ve o dönemin tüm yetişkinlerini de sorgular ve eleştirir:

Bu öğretmenler bütün duygularını portatif ve işler durumda yelek ceplerinde taşırlar; günün her saatinde gereken duyguları çıkarıp çıkarıp kullanırlar. Ama o zaman biz bunu bilmiyorduk [...] O dönemde insanın ana – babası bile insana “korkak” damgası yapıştırmaya hazırdı. Hem zaten dövüşmenin ne demek olduğundan hiçbirimizin zerrece haberimiz yoktu ki! Onlar savaşın bir felaket olduğunu bal gibi biliyorlardı. Dünyadaki yüz binlerce Kantorek! Demirden gençlik ha! Hiçbirimizin yaşı yirmiden yukarı değil. Ama gençlik mi? Ta, gerilerde kaldı o. Biz ihtiyar adamlar olduk (Remarque, 2006, s. 10, 11, 12, 16).

Savaş ve Açlar romanı, Türk edebiyatında hamaset duygusunun yoğun olduğu savaş temalı eserlerden farklı olarak savaşın insan hayatını yok ettiği ve yaşamsal tüm gereklilikleri ortadan kaldırdığı bir süreci işler. Roman, yedi yıl Yemen’de askerlik yapan Temel Çavuş’un ailesinin hikâyesine odaklanır. Cepheden döndükten sonra başlayan Sarıkamış Harekâtı ve Balkan Savaşı, aynı zamanda geride kalanların yaşadığı zorluklar, savaşın dramatik yönünü ortaya koyar. Çoğul bir bakış açısıyla kurgulanan romanda, savaşın kazanını olmadığı asıl kaybedenin cephe gerisinde yaşamak zorunda kalan halk olduğu vurgulanır. Kaybolan aileler, yiten hayatlar ve evdeki erkeklerin şehit olması geride kalanların trajik kaderlerini belirler. Bu bağlamda, *Savaş ve Açlar* ile *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* dispozitif bir yaklaşımla savaşı merkezine alır. Gilles Deleuze’un (2006) Michel Foucault’ya ilişkin dispozitif yorumunda ortaya koyduğu kavramsal çerçeve, bu eserleri incelemek için temel oluşturur. Deleuze, Foucault’nun analizini bilgi, iktidar ve öznellik olarak üç ana boyutta ele alır ve bir dispozitifin oluşumunda meydana gelen değişimleri vurgular. Her iki eserde de yıllar süren savaşların bir insanlık suçu haline dönüşmesi, tarihsel olayların emir-komuta zinciri içinde gelişmesiyle yarattığı yıkım etkisini açıkça ortaya koyar. Dispozitif yaklaşımda savaş, yalnızca askeri bir çatışma olmaktan ziyade, söylemsel ve söylemsel olmayan unsurları, kurumsal yapıları, bilgi-iktidar ilişkilerini ve öznellik biçimlerini içeren karmaşık bir tertibat olarak kavramsallaştırılabilir. Bu yaklaşım, savaşı heterojenik bir stratejik formasyonlar ağı şeklinde konumlandırmakta ve onun yalnızca fiziksel şiddet uygulamaları değil, aynı zamanda tarihsel koşullar içerisinde iktidarın işleyişini mümkün kılan söylemsel, kurumsal ve epistemik mekanizmaların ve cephe gerisindeki travmaların bütünü olarak ele almaktadır.

Her iki romanda da savaşa gitmek, artık şerefli bir aidiyet olmaktan çıkmış; geride kalanların çektiği sınırsız acılarla özdeşleştirilmiştir. Savaşın yarattığı en somut gerçeklik açlık, bunun nedeni ise doğrudan savaştır. Açlık ve savaş, geride kalanların giderek vicdanlarının körelmesine ve merhamet duygularının yok olmasına yol açar. Eserlerde bu süreç, iktidarın uyguladığı güce karşılık, halkın çaresizlik içinde boyun eğmesi ve bireylerin (öznenin) öğrenilmiş çaresizliği üzerinden anlatılır. Her iki romanın ortak özelliği, dispozitifleşen/diagramlaşan savaşın iktidarı meta haline dönüştürmesidir. Vatani koruma mücadelesi, yok olan ailelerin parçalanmasındaki temel nedendir. Savaş, bireyleri öznelleştirme, hatları koparma ve insanı yok etme üzerinde şekillenir. Bu süreçte, yöneten ve özgürlük vadeden mekanizmalardaki değişim (örneğin ittifak imparatorluklarının çöküşü) farklı özneler ve yeni güç ilişkilerini oluştururken yok olma ve eksilme temasının sürekliliği değişmemiştir. Bu yönüyle her iki eser de savaşla kurdukları organik bağ üzerinden, insanlık ve toplum için yıkıcı sonuçları dönüştürülemez bir gerçeklik olarak aktarırlar:

Karadeniz uşaklarını Allahuekber Dağları'nın karları arasında boğdurup harcadığı kulaktan kulağa fısıldanan haberler arasındaydı. Bu yüzden doğu cephesine bir erkeğini göndermiş her ev öldürücü bir kaygı içinde uğursuz haberlerin sökün etmesini bekliyorlardı (Dinamo, 1968, s. 171).

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok eserinde başkışı Paul, vatanseverlik yanılgısına kapılarak cepheye gitmeye hazır olan ve askere yazılan gençlerin, cepheye gönderilmeden önce aldıkları eğitimle nasıl birçok şeye duyarsızlaştırıldıklarını etkileyici bir şekilde anlatır. Bu süreçte, okulda öğrendikleri idealist değerlerle savaş sırasında tanık oldukları acımasız gerçeklik arasındaki derin uçurumu vurgular. Öğretmenlerin derslerde büyük bir coşkuyla ve romantik bir dille anlattıkları anavatan kavramı, savaş meydanlarında karşılaştıkları kan, ölüm ve yıkım dolu manzaralarda hiçbir şekilde yer almaz. Gençler, savaşın yüceltilen bir kahramanlık destanı değil, insanlık onurunu hiçe sayan bir trajedi olduğunu acı bir şekilde öğrenirler. Cephe gerisindeki eğitimde vatanseverlik, aslında duygulardan arındırılmış, bireysel düşünceyi bastıran ve sorgusuz sualsiz itaat etmeyi gerektiren bir öğreti haline gelmiştir. Bu eğitim, gençlerin insanlıklarını ve empati duygularını törpüleyerek onları savaşın acımasız gerçeklerine hazırlamayı amaçlar. Ancak bu hazırlık, onları savaşın fiziksel zorluklarına karşı dayanıklı hale getirir de ruhsal olarak derin bir çöküşe sürükler. Paul ve arkadaşları, savaşın gerçek yüzüyle yüzleştiklerinde, kendilerine öğretilen vatanseverlik ideallerinin ne kadar boş ve yanıltıcı olduğunu fark ederler. Bu farkındalık, gençlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik olarak da savaşın kurbanları haline gelmesine neden olur. Eserde, savaşın bireyler üzerindeki yıkıcı etkisi, Paul'un gözünden çarpıcı bir şekilde aktarılır. Gençlerin, savaş öncesinde hayalini kurdukları kahramanlık hikâyelerinin yerini, cephede yaşanan korku, çaresizlik ve anlamsızlık alır. Paul, savaşın yalnızca düşmanla değil, aynı zamanda insanın kendi vicdanıyla da bir mücadele olduğunu fark eder:

Coşkun bir hevesle asker olmuştuk. Hevesimizi kırmak için ellerinden geleni yaptılar. Aradan üç hafta geçtiği zaman birçok şeyi şaşkınlık duymaksızın kabul etmeye başladık [...] Yeni açılmış gözlerimizle, eskiden öğretmenlerimizin kafamıza yerleştirmiş oldukları (Anavatan) kavramının da duman olup gittiğini gördük, çok geçmeden. Burada vatan-severlik demek, insanın değersiz bir uşaktan bile istemeyeceği kadar mutlak bir şekilde, kişiliğini yitirmesi demekti... Tam yaşamayı ve dünyayı sevmeye başlamıştık. Bizi bu dünyayı mahvetmekle görevlendirdiler. İlk bomba bizim yüreğimizin içinde patladı. (Remarque, 2006, s. 18, 19, 21, 23, 71).

Savaş ve Açlar romanında, başkışı Şakire olmasına rağmen, savaşın yıkıcı etkileri öncelikli olarak Temel Çavuş üzerinden aktarılır. Temel Çavuş'un hikâyesi, savaşın bireyler üzerindeki fiziksel ve psikolojik tahribatını çarpıcı bir şekilde yansıtırken onun üzerinden savaşın insanlık dışı boyutları tıpkı *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanında olduğu gibi, çocuk yaşta asker olmak, ölüme gönderilmek ve savaşın anlamsızlığı eleştirilir. Her iki eser de savaşın bireyler üzerindeki somut ve duygusal yansımalarını ön plana çıkararak savaşın sıradan insanlar üzerindeki etkilerini güçlü bir şekilde dile getirir.

Savaş ve Açlar'da Temel Çavuş'un yaşadıkları, savaşın kahramanlıkla ilişkilendirilen yüzünün ardındaki acı gerçekleri ortaya koyar. Açlık, sefalet, ölüm korkusu ve insanın kendi varoluşuyla hesaplaşması, romanın ana temalarını oluşturur. Temel Çavuş'un hikâyesi, savaşın yalnızca fiziksel bir mücadele değil, aynı zamanda insanın ruhunu tüketen bir süreç olduğunu gösterir. Bu yönüyle roman, savaşın bireyler üzerindeki etkilerini evrensel bir boyuta taşır. Benzer şekilde, *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* da savaşın bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini Paul'un gözünden aktarır. Her iki eser, savaşın sıradan insanlar için bir kahramanlık destanı değil, bir trajedi olduğunu vurgular. Çocuk yaşta askere alınan gençlerin hayalleri, umutları ve insanlıkları savaşın acımasız gerçekliği karşısında yok olur. Bu eserlerde, savaşın yalnızca bir ulusal mesele değil, bireylerin yaşamlarını ve ruhlarını derinden etkileyen bir felaket olduğu açıkça ortaya konur. Her iki roman da savaşın bireysel hikâyeler üzerinden ele alınmasıyla okuyucuyu savaşın yıkıcılığı üzerine düşünmeye davet eder. Temel Çavuş'un ve Paul'un hikâyeleri, savaşın yalnızca cephedeki askerler için değil, toplumun her kesimi için bir yıkım olduğunu

gösterir. Bu eserler, savaşın anlamsızlığını ve insanlık üzerindeki derin etkilerini güçlü bir şekilde dile getirerek savaş karşıtı bir duruş sergiler.

Savaş ve Açlar, sıradan bir ailenin savaş sarmalından çıkamayışı ve değişen hayatlarını konu edinmekle kalmaz; aynı zamanda savaş sırasında cephe gerisindekilerin yaşadığı zorlukları da detaylı bir şekilde anlatır. Romanda, evdeki yetişkin eril figür olan baba, yedi yıl boyunca Yemen’de askerlik yapar. Cepheye döndükten sonra Sarıkamış Harekâtı’na gönderilir ve orada donarak ölür. Ancak şehit sayılmaması, ailenin mağduriyetinin başlangıç noktasını oluşturur. Baba kaybının ardından, ikinci eril güç olan büyük oğul, on beş yaşına bile gelmeden askere alınır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, asker alma kriterlerinden biri kiloydu; 40 kilo olmak askere gitmek için yeterlidir (Seferoğlu, 2023, s.119). Bu durum, ailenin çaresizliğini ve ikinci kez mağdur oluşunu ifade eder. Babanın ve ardından büyük oğlun yokluğunda, evin tüm yükü anne ve küçük çocukların omuzlarına biner. Anne, bir yandan çocuklarını doyurmaya çalışırken, diğer yandan toplumun dul bir kadına yönelik acımasız bakışıyla mücadele etmek zorunda kalır. Küçük yaştaki çocuklar erken yaşta çalışmaya başlar, kız çocukları ev işlerinde, erkek çocukları ise tarlada ya da çırak olarak çalışarak ailenin geçimine katkıda bulunmaya çabalar. Bu zorlu süreçte aile, komşularından aldığı borçlarla ayakta kalmaya çalışır, ancak her geçen gün daha da derinleşen yoksulluk, onları toplumsal statülerini de kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakır. Roman, mağduriyet psikolojisini yalnızca savaşta devletin kaybedilmesi üzerinden değil, yıllar süren maddi ve manevi çıkmazlarla cephe dışında yaşayan ailelerin yaşadığı çatışmalar üzerinden ele alır. Savaşın yarattığı ekonomik çöküntü, temel gıda maddelerine ulaşmanın zorlaşması, karaborsanın yaygınlaşması gibi sorunlar, zaten zor durumda olan aileyi daha da çaresiz bir konuma sürükler. Özellikle kış aylarında yakacak ve yiyecek bulmakta zorlanan aile bireyleri, açlık ve soğukla mücadele ederken bir yandan da sevdiklerinden haber alamamanın verdiği endişeyle yaşamak zorunda kalır. Roman, savaşın yalnızca cephede değil, cephe gerisinde de bir yok oluş yarattığı gerçeğini ortaya koyar. Bu mağduriyetin temel nedeni, cephede olmayan bireylerin dahi savaşın sonuçlarıyla çatışmak zorunda kalmalarıdır. Savaş, sadece askeri bir yenilgi değil, toplumsal dokuda derin yaralar açan, nesiller boyu sürecek travmaların başlangıcı olarak karşımıza çıkar. Ailenin yaşadığı bu bireysel dram, aslında dönemin binlerce Anadolu ailesinin ortak kaderi haline gelir. Devletin savaş mağdurlarına yeterli desteği sağlayamaması, toplumsal dayanışma mekanizmalarının yetersiz kalması, aileleri kendi kaderlerine terk edilmişlik duygusuyla baş başa bırakır. Romanın bu bağlamdaki en çarpıcı ifadelerinden biri şudur: “Bizim Osmanlı Devleti, Almanlar için çantada keklik. Bizim zavallı devleti kendi çıkarları için savaşa sokup kırdıracaklar” (Dinamo, 1968, s. 104). Bu söylem, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki çaresizliğini ve bu durumun tarihsel olarak Osmanlı-Rus Savaşı’ndan itibaren başlayan yenilgiler döneminin psikolojik etkileriyle nasıl birleştiğini gösterir.

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok eserinde de başkışı Paul, savaşın acı gerçeklerini ve hayatta kalma mücadelesini anlatır. Ancak esas trajedi, hayatta kalmayı başarabilen bireylerin sonrasında katlanmak zorunda kaldıklarıdır. Romanda, on sekiz yaşında ölümle tanışan genç askerler, yalnızca kurşunlardan, gazdan ya da açlıktan korunmaya çalışmaz, aynı zamanda bu vahşetin, cephe gerisinde hayatta kalanlar üzerindeki etkileri de işlenir. Cepheden sağ çıkmayı başaranların, gördükleri korkunç manzaralar sonucunda delirdiği sık sık vurgulanır:

Bir adam elinde bir süngüyle karşı tarafın eline geçerse hemen öldürüyorlar. [...]Sipere bir mermi isabet ettiği zaman kudurmuş bir canavarın pençe vuruşu gibi kof, bir ses çıkarıyor. Acemilerden birkaçı daha şimdiden yemyeşil kesildiler, kusuyorlar. Hiç deneyimleri yok gariplerin... [...] Kafasını duvara vurup duruyor. Nihayet tutup bağladık [...] Ama bir saldırı olursa tekrar çözebilecek şekilde (Remarque, 2006, s. 83, 87, 89).

Savaş ve Açlar romanında, Temel Çavuş ve ailesinin dramı anlatılırken yazar aile büyüklerinin bakış açısıyla yaşanan tarihi gerçeklere yorum getirir. Romanın merkezinde, ailenin yıkımının temel sebebi

olarak savaş gösterilirken, savaşın sorumlusu ise Enver Paşa olarak işaret edilir. Yazar, kendi babası Ahmet Çavuş'un yedi yıl Yemen'de askerlik yapmış olmasından esinlenerek bu deneyimi kurguya taşır. Temel Çavuş'un hatıralarını anlatması ve yaşananları yorumlaması, romanın tarihsel gerçeklik ile bireysel hikâyeye arasında bir bağ kurmasını sağlar.

Romanda, maddi açıdan toparlanmaya başlayan ailenin yeniden dağılmasının temel nedeni olarak Sarıkamış Harekâtı gösterilir. Bu harekâtın sorumlusu olarak görülen Enver Paşa'ya dair değerlendirmeler, roman boyunca sık sık dile getirilir. Özellikle aile büyüklerinin sohbetlerinde ve mahalle kahvehanelerindeki tartışmalarda, Enver Paşa'nın askeri stratejileri ve kararları sert bir şekilde eleştirilir. Binlerce askerin kış şartlarında yeterli teçhizat olmadan cepheye sürülmesi, roman karakterleri tarafından affedilmez bir hata olarak görülür. Anlatıcı, bu eleştirilerle yalnızca bir bireyi değil, aynı zamanda savaşın getirdiği yıkımı ve bu yıkımın arkasındaki karar mekanizmalarını sorgular. Romanda, Enver Paşa şahsında, dönemin askeri ve siyasi liderliğinin hesapsız kararları, megaloman tutumları ve gerçeklikten kopuk hayalleri eleştirilir. Özellikle Turan idealinin peşinde koşulurken Anadolu'nun öz evlatlarının nasıl heba edildiği, acı bir dille anlatılır. Karakterler üzerinden yapılan bu sorgulamalar, savaşın anlamsızlığını ve yönetici sınıfın hatalarının halka nasıl ağır bedeller ödettiğini aktarır. Böylece, savaşın bireysel ve toplumsal düzeydeki etkileri, tarihsel bir perspektifle ele alınır. Roman, mikro düzeyde bir ailenin dramını anlatırken makro düzeyde dönemin siyasi ve askeri panoramasını çizer. Sarıkamış faciasının ardından gelen yenilgiler zinciri, imparatorluğun çöküşüne giden yolu hazırlarken sıradan insanların hayatlarında açılan yaraların nasıl nesiller boyu kapanmayacağı vurgulanır. Yazar, tarihi olayları kuru bir anlatımla değil, insan hikâyeleri üzerinden aktararak okuyucuya savaşın gerçek yüzünü gösterir.

Romanda, Enver Paşa'nın şahsında eleştirilen bir diğer nokta da savaş kararlarının masa başında, cephe gerçekliğinden uzak bir şekilde alınmasıdır. Askerlerin maruz kaldığı ağır kış şartları, yetersiz teçhizat ve lojistik sorunlar, üst düzey komutanların lüks içindeki yaşamlarıyla tezat oluşturur. Bu karşıtlık, roman boyunca farklı sahnelerle tekrar tekrar vurgulanır. Özellikle cepheden dönen askerlerin anlattıkları üzerinden, komuta kademesinin ihmal ve hatalarının boyutu aktarılır. Anlatıcı ayrıca, savaş sonrası dönemde yaşanan toplumsal travmanın izlerini de sürer. Sarıkamış'ta yaşanan felaketin toplumsal belleğe nasıl kazındığı, ailelerin ve toplumun bu travmayla nasıl baş etmeye çalıştığı derinlemesine işlenir. Savaşta sağ dönen askerlerin psikolojik durumları, ailelerinin yaşadığı kayıplarla nasıl yüzleştikleri ve toplumun bu yaraları sarmak için gösterdiği çabalar, romanın önemli temalarından birini oluşturur. Bu bağlamda roman, sadece tarihsel bir anlatı değil, aynı zamanda kolektif bir hafıza çalışması niteliği taşır. Romanda ele alınan bir diğer husus savaş sonrası kurulan yeni düzende, seçilmiş travma yaratan eski yaraların nasıl kanamaya devam ettiğidir. Sarıkamış'ta kaybedilen binlerce asker ve onların geride bıraktığı aileler için adalet arayışı, romanın alt metinlerinden birini oluşturur. Karakterler üzerinden, toplumun bu büyük travmayla yüzleşme ve hesaplaşma süreçleri de derinlemesine işlenir. Bu yönüyle eser, tarihsel gerçekliği bireysel hikâyeler üzerinden yeniden yorumlayarak, okuyucuya savaşın uzun vadeli etkilerini düşündürür:

“Hemşire Hanım” dedi, kocanız Temel Çavuş, Sarıkamış'ta soğuktan donarak öldüğünden şehit sayılmadı. Onun için şehit maaşı almadınızsa da oğlun Ali kurşunla vurularak öldüğünden şehit sayılıyor. Hemen bugünlerde hükümete başvurarak bir lira tutarındaki şehit maaşı cüzdanını al (Dinamo, 1968, s. 201).

Savaş ve Açlar romanında, Temel Çavuş ikinci kez askere alınışını sorgulamadan kabul eder ve bunu bir vatan borcu olarak görür. Ancak oğlu Ali, bu durumu sorgular ve hatta annesine askerden kaçmayı teklif eder. Ali'nin bu teklifi, onun savaş ve vatan kavramlarına bakış açısındaki farklılığı ortaya koyar. Ali için uğruna ölünecek bir değer gereklidir ve bu değer ailesidir. Babasının yokluğunda ailesinin başına gelebilecekler, Ali'yi büyük bir endişeye sürükler. Ali'nin bu çekincesi, babasının ölümüyle

yaşadığı seçilmiş travmadan kaynaklanır. Babasının Sarıkamış Harekâtı'nda donarak ölmesi, Ali'nin savaşın anlamsızlığına dair farkındalığını artırır ve onu, ailesini koruma içgüdüleriyle hareket etmeye iter. Ali'nin zihninde, babasının ölümünden sonra yaşadıkları zorlu günler, açlık, yoksulluk ve toplumsal dışlanma deneyimleri derin izler bırakmıştır. Özellikle annesinin dul kaldıktan sonra yaşadığı zorluklar ve küçük kardeşlerinin eğitimlerini yarıda bırakıp çalışmak zorunda kalmaları, Ali'nin savaşa bakışını derinden etkiler. Bu durum, savaşın yalnızca cephede değil, geride kalanların hayatında da derin izler bıraktığını ve bireylerin savaş karşısındaki tutumlarının kişisel deneyimlerle şekillendiğini gösterir. Ali'nin sorgulamaları, savaşın bireysel düzeydeki yıkıcı etkilerini ve insanın hayatta kalma mücadelesini güçlü bir şekilde yansıtır. Ali'nin iç dünyasında yaşanan bu çatışma, aslında dönemin birçok gencinin yaşadığı ikilemi temsil eder: bir yanda vatan sevgisi ve toplumsal beklentiler, diğer yanda ailenin bekası ve bireysel varoluş mücadelesi. Romanda Ali aracılığıyla savaşın genç nesil üzerindeki psikolojik etkileri de derinlemesine işlenir. Ali'nin babasını kaybetmesinin ardından omuzlarına binen sorumluluklar, onu erken yaşta olgunlaştırır ve hayata dair keskin bir farkındalık kazanmasına neden olur. Bu farkındalık, sadece savaşın anlamsızlığını sorgulamasına değil, aynı zamanda toplumsal düzenin adaletsizliklerini de görmesine yol açar. Ali'nin yaşadığı iç çatışma, bir yandan geleneksel değerlerle modern düşünce arasındaki gerilimi, diğer yandan da bireysel vicdanla toplumsal beklentiler arasındaki çatışmayı yansıtır:

Nene öyleyse, askerluğum gelursa gitmeyeyim. Sonra siz açluktan elursunuz. Siz açluktan elince de ben kimun için askere gideceğüm? Bizum bahçeleri elumuzden almaya çalışan hergeleler için mi? Onların malini mülkini, askere gitmeyen oğullarını korumak için mi askere gideceğüm (Dinamo, 1968, s. 150).

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok romanında başkahraman Paul, çatışma sırasında karşılıklı öldürmelerin gerçekleştiği anları aktarırken, insanın yok etme gücünü ve duygularından arındığında ortaya çıkan korkunç durumu betimler. Paul, savaşın insanı nasıl bir cinnet haline sürüklediğini, hayatta kalabilmek için insanın insanı sorgulamadan katlettiği bu anları iç sesiyle derin bir şekilde sorgular. Benzer şekilde, *Savaş ve Açlar* romanında Temel Çavuş'un ve oğlu Ali'nin cephede yaşadıkları ya da yaşayacakları vahşet, savaşın bireysel ve toplumsal düzeydeki trajedisini görünür kılar. Temel Çavuş'un cephede yok oluşu ve ailesinin cephe gerisindeki yıkımı, savaşın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik bir yıkım olduğunu gösterir. Ali'nin savaşa gitmek istememesi ya da gittiğinde karşılaşacağı vahşet, onun savaşın anlamsızlığına dair farkındalığını ve ailesini koruma içgüdülerini yansıtır. Ali'nin savaşa karşı duyduğu bu korku ve endişe, babasının ölümünden kaynaklanan seçilmiş travmasıyla birleşir ve savaşın birey üzerindeki derin etkilerini daha da belirgin hale getirir.

Her iki eserde de savaşın trajik yüzü, bireylerin yaşadığı travmalar ve cinnet hali üzerinden görünür kılınır. Paul'un savaş sırasında yaşadığı cinnet anları, Ali'nin savaşa gitmek istememesindeki haklı korkularla örtüşür. Bu iki karakter, savaşın insanlık dışı boyutunu ve bireylerin bu süreçte yaşadığı derin psikolojik yıkımı temsil eder:

Saldırı başladı. Bu uğultu dolu ıssızlıkta hala insan yaşadığına inanılmaz [...] Vahşi birer hayvan haline geldik. Dövüşmek değil, yaptığımız... El bombalarımızı insanlara fırlatmakta olduğumuz aklımıza bile gelmiyor. İnsan diye bir şey bilmiyoruz şu anda! Başı miğferli yüzlerce ölüm var karşımızda! [...] Biz de vurup kırabiliriz artık [...] Mahvedip öldürebiliriz [...] El bombalarının patlayışını ellerimizde ve kollarımızda hissediyoruz [...] Dehşet dolduruyor içimizi [...] Her birimiz birer haydut, birer cani, Şu anda, gelen düşmanların arasında kendi babanız olsa, hiç gözünüzü kırpmadan üzerine el bombanızı fırlatırsınız! [...] Kaygan et yığınlarının, cesetlerin arasından sendeleyerek koşuyoruz. Bir seferinde ayağım bir cesedin deşilmiş karnı içine kaçtı (Remarque, 2006, s. 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93).

Savaş ve Açlar romanı, savaşın yıkıcı etkilerini hem cephede hem de cephe gerisinde yaşayan bireyler üzerinden derinlemesine işler. Temel Çavuş'un hikâyesi, savaşın askerler üzerindeki fiziksel ve psikolojik etkilerini çarpıcı bir şekilde yansıtırken, Tahar Hanım ve ailesi üzerinden savaşın siviller üzerindeki yıkıcı sonuçları ele alınır. Tahar Hanım, Kırım Türkü bir aileye mensup olarak, Stalin'in zulmü nedeniyle topraklarından sürgün edilmiş ve savaşın getirdiği acılarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yazar, savaş karşıtı düşüncelerini Tahar Hanım karakteri aracılığıyla dile getirir ve onun yaşadığı trajedilerle savaşın bireyler ve aileler üzerindeki etkisini güçlü bir şekilde görünür kılar. Tahar

Hanım'ın "Savaşların ardı bir türlü kesilmedi. Bütün erkek akrabalarımız savaşlarda kırıldı" (s.86) ifadesi, savaşın yıkıcı gücünü ve insanların hayatları üzerindeki derin etkisini açıkça ortaya koyar. Bu ifade, savaşın yalnızca cephedeki askerler için değil, ailelerin ve toplumların yapısında da nasıl bir trajediye yol açtığını ortaya koyar. Tahar Hanım'ın ailesi, savaşın getirdiği yoksulluk, açlık ve ölümle parçalanmış, geride yalnızca acı dolu anılar bırakmıştır. Roman, birden çok ailenin savaş nedeniyle trajik bir şekilde yok oluşunu işlerken savaşın toplumsal düzeydeki etkilerini de göz ardı etmez. Savaşın başlayacağına dair söylentilerin artmasıyla birlikte anlatı daha da derinlik kazanır. Temel Çavuş'un Avrupa'da savaş hazırlıklarının bulunduğunu işittiğinde telaşa ve korkuya kapılması, savaşın bireyler üzerindeki psikolojik etkilerini yansıtır.

Roman boyunca, savaşın bireyler üzerindeki etkileri yalnızca fiziksel kayıplarla sınırlı kalmaz, aynı zamanda insanların umutlarını, hayallerini ve yaşamlarını nasıl tükettiği de anlatılır. Tahar Hanım ve ailesinin hikâyesi, savaşın sıradan insanlar için bir kahramanlık destanı değil, bir trajedi olduğunu vurgular. Anlatıcı, savaşın bireyler üzerindeki etkilerini evrensel bir boyuta taşıırken, savaşın yalnızca cephedeki askerler için değil, cephe gerisinde yaşayan siviller için de nasıl bir yıkım olduğunu güçlü bir şekilde dile getirir. Tahar Hanım'ın sürgün edilmesi, ailesinin parçalanması ve savaşın getirdiği yoksulluk, savaşın toplumsal düzeydeki etkilerinin bir yansımasıdır. Bu hikâye, savaşın yalnızca bir ulusun kaderini değil, sıradan bireylerin yaşamlarını etkilemesinin örneğidir.

Anlatıcı, Temel Çavuş ve Tahar Hanım karakterleri aracılığıyla savaşın bireysel ve toplumsal düzeydeki trajedisini görünür kılar. Temel Çavuş'un savaş söylentileri karşısında hissettiği korku ve çaresizlik, savaşın bireyler üzerindeki psikolojik yıkımını temsil ederken Tahar Hanım'ın ailesinin yaşadığı trajedi, savaşın toplumsal yapıyı derinden sarstığını gösterir:

Temel Çavuş'un birdenbire rengi atmıştı. Savaşın ne olduğunu biliyordu. Daha dün Balkanlar olduğu gibi yitirilmişti. Samsun, Balkan göçmenlerinin yoksul döküntüleriyle dolmuştu. Yemen'de yedi yıl, her gün ölümle karşılaşarak mermi yakmış, oradan paçasını zor kurtarmış, çoluk çocuğuna kavuşmuştu [...] Bütün geride kalanlar cephedekilerin mallarını yağmalarlar. Cepheden kaçmanın yolini bulan hem canını kurtarır, hem de haram mal mülk edinerek zengin olur. Hükümet bedel alayı. Benum da hazırda üç beş kurşum olaydı ben de bedel verip hem askerden, hem de ölümden kurtulurdum (Dinamo, 1968, s. 104, 122).

Savaş ve Açlar romanında, askere gidenler için gitmek ile ölmek aynı anlama gelirken geride kalanlar yaşam mücadelesiyle baş başa kalır. Bu durum, kişilerin hayatlarının yitim ve bitim arasındaki tüm anlarının savaşla şekillenmesine neden olur. Hem cephedeki askerler hem de geride kalan siviller çaresizlik içinde yaşamlarını sürdürmeye çalışır. Roman, savaşın bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini hem fiziksel hem de psikolojik boyutlarıyla ele alır. Eserin dramatik aksiyonunda, savaşın yarattığı yoksulluk ve çaresizlik çarpıcı bir şekilde işlenir. Evdeki döşemeyi söküp yakarak ısınmaya çalışmak, çöpten çıkarılan hayvan bağırsaklarını pişirip yemek, çocukların bakımsızlıktan ölmesi gibi sahneler, savaşın geride bıraktığı insanların hayatta kalma mücadelesini örnekler. Bu mücadele, cepheye ölenlere üzmekten çok, geride kalanların yaşamlarını devam ettirme çabası üzerinden vurgulanır. "Ne yazık ki Anadolu Tanrı'nın ölü bir çölüydü" (s.238) cümlesi savaş sonucunda cephe gerisindeki kolektif tükenişi özetler. Bu ifade, savaşın Anadolu'yu nasıl bir yıkıma sürüklediğini ve insanların yaşam koşullarını nasıl dayanılmaz hale getirdiğini açıkça ortaya koyar. Yenilgiler ve kayıplar sonucu oluşan mağduriyet psikolojisi, bireylerde ölüme karşı bir duyarsızlaşma yaratır. Romanın şu cümlesi bu psikolojiyi açıklar: "Biz işte en yoksul ailelerden biriyiz. Çabucak ölüp gitmezsek bu yeryüzünde daha çok çekeceğimiz var" (s. 294). Bu sözler, savaşın bireyleri nasıl bir umutsuzluk ve çaresizlik içine sürüklediğini, yaşamın artık bir yük haline geldiğini ifade eder:

"Abi hepimiz eleceğüz" dedi. Bobamuz eldi, abiimuz eldi, beyuknenemuz eldi, İseyin eldi, Fatma eldi yavaş yavaş sıra bize geleyi. Musa ölümün, bu şimdi söylenen laflar gibi ağrısız, sızısız, kolayca gelebilen bir şey olduğunu düşünerek kardeşinin kaygılanmasına, derinliğine önem vermedi (Dinamo, 1968, s. 261).

Savaş ve Açlar romanında, ağabey Ali'nin kardeşiyle olan diyalogu, savaşın çocuklardaki psikolojik yansımalarını çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Bu diyalogda vatan için mücadele ya da hamaset duygularına yer verilmez; çünkü açlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlar karşılanmadığı sürece, devletin

akıbeti ya da savaşın seyri bireyler için anlamını yitirir. Roman, savaşın her ne amaçla olursa olsun yalnızca yıkımı temsil ettiğini vurgular. Ölenlerin ardından geride kalanların yaşadığı zorluklar hem gerçek hayatta hem de kurgusal eserlerde genellikle az yer bulur. Ancak *Savaş ve Açlar*, bu boşluğu doldurarak savaşın geride kalan aileler üzerindeki etkilerini derinlemesine işler. Her evin birden fazla yaşamı temsil ettiği vurgulanır; Temel Çavuş'un ardından Ali'nin cepheye ölmesi, evdeki küçük çocukların açlık ve hastalıktan ölmesi ve anne Tenzile'nin hayatta kalma mücadelesi, savaşın birey üzerindeki yıkıcı tezahürlerini imler.

“İnsanların burada dilsiz hayvanları, cephelede de insanları öldürdüğünü onun korkunç bir öldürücü olduğunu artık iyi biliyordu” (s. 303) ifadesi, insanların hayvanları öldürmesiyle savaşların insanları, millet ya da ırk fark etmeksizin yok etmesini eş güdümlü bir şekilde anlatır. Savaşın yıkıcılığı, bireylerin gücünü ve yaşama umudunu yok etmesi, cepheledeki olaylardan çok geride kalan ailelerin hikâyesi üzerinden aktarılır. “Artık kendileri insanın da Tanrı'nın da bütün anlamıyla unuttuğu bir dünyada yaşıyorlardı” (s. 349) cümlesi, savaşın yalnızca fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda manevi bir çöküş olduğunu da vurgular. Benzer şekilde, *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanında da savaşın birey üzerindeki etkileri güçlü bir şekilde işlenir. Ancak iki eser arasında önemli bir fark vardır: *Savaş ve Açlar* romanında cepheye gidenler geri dönemezken, Paul kısa bir süreliğine de olsa cephelede eve dönme fırsatı bulur. Ancak, Paul'un ailesiyle karşılaşması ve cephe gerisindeki yaşama alışması, cepheledeki vahşetten sonra onun için oldukça zordur. Paul, cephelede tanık olduğu öldürmeler ve yaşadığı korkunç süreçten sonra, cephe gerisindeki insanların savaştan son derece olağan bir şeymiş gibi bahsetmesine inanamaz. Babası, eski arkadaşları ve özellikle yolda karşılaştığı Almanca öğretmeni, Paul'dan cephelede kahramanca vuruştığını ayrıntılı bir şekilde anlatmasını ister. Ancak Paul, bu kişilerin savaşı ve ölümü bu kadar doğal ve olması gereken bir şeymiş gibi algılayışına şaşırır. Cephe gerisinde yaşayanların, ölüm ve öldürme gibi korkunç olayları sıradanlaştırması, Paul'un yaşadığı travmayı daha da derinleştirir.

Her iki eser de savaşın bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini ele alır. *Savaş ve Açlar* romanında geride kalanların çaresizliği ve savaşa kurban edilen nesillerin trajedisi aktarılırken *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* eserinde savaşa katılanların yaşadığı travmalar ve savaş sonrası toplumsal duyarsızlık ön plana çıkarılır.

Yabancı bir ülke burası [...] Nasıl yaşayıp durabilirler böyle [...] Cephelede mermi parçaları siperler üzerinde vınlayıp geçerken, hem bombalar patlar, yaralılar muşamba çarşafları içinde taşınır, kardeşlerimiz sığınaklarda can verirken? Buradakiler bambaşka insanlar[...] Doğru dürüst anlayamıyorum onları. (Remarque, 2006 s. 132, 133, 134, 135, 136).

Savaş ve Açlar romanında, “Senin elinde maşallah aslan gibi delikanlı var” (s.154) ifadesi, Temel Çavuş'un (babanın) savaşta ölmesinin mateminden çok, geride kalanların aç kalmamak için verdikleri mücadeleyi vurgular. Çünkü romanda ölmek, savaş zamanında yaşamaktan bir kurtuluş olarak görülür. Savaşın yarattığı mağduriyet psikolojisi, bireyin kendi dünyasındaki her şeyi kaybetmesiyle ortaya çıkar. Ailenin eril güçlerinin savaşa feda edilmesi, geride kalanların ise açlıktan ölmesi, savaşın birey ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerinin gösterenleridir. İnsanların hayatta kalma mücadelesi sırasında menfaat ve para için birbirini öldürmesi, savaşın yalnızca fiziksel değil, ahlakî ve insani değerler üzerinde de nasıl bir yıkım yarattığını gösterir. Roman, askerlik, cephelede olma, insanın ölümü ve savaşın öldürücü etkisini güçlü bir şekilde işler. Osmanlı Devleti'nin son döneminde bireylerin yedi yıldan fazla askerlik yapması, hamaset duygusuyla savaşanların geride bıraktıkları ailelerinin devlet tarafından korunmaması, açlık, sefalet ve yokluğu beraberinde getirir.

Eserde bireysel aidiyet, ulusal, mekânsal, dinî ya da örgütsel aidiyetlerden ziyade aileye bağlılık üzerinden tanımlanır. Aile, bireyin hayatta kalma mücadelesindeki tek dayanağıdır. Ancak cephelede ölenlerin ailelerini toplumsal aidiyetsizliğe sürükleyen temel unsur, barınma ve açlık gibi temel insani koşulların otorite tarafından sağlanmamasıdır. Bu durum, savaşın yalnızca bir ulusun kaderini değil, bireylerin yaşamlarını ve aidiyet duygularını da nasıl paramparça ettiğini gösterir:

Askerlik şubesine giden Temel Çavuş, şube başkanına: “Reis Bey” diye çıkışırçasına bağırdı. “ben Yemen’de yedi yıl askerlik ettum. Geride hiç askerluk etmemiş milyonlarca erkek bacıklarını yayararak yaşadı. Gövdemde kaç yara var. Geride yığınla çeluk çocuk kalıyı. Onlara kim bakacak?

Aklumu yitireceğim nerdeyse. Yedi yıl askerlik edenler hiç askerlik etmeyenlerden sonra alınsa olmaz mı?” “Olmaz evlat, olmaz. Vatanda savaşıacak insan kalmadı (Dinamo, 1968, s. 129).

Savaş ve Açlar romanında, “Şehitlerin çoluk çocuğunu elbette millet, devlet düşünür” (s.129) ifadesinin dramatik aksiyonda bir karşılığı yoktur. Roman, bu tür söylemlerin gerçek hayatta bir anlam taşımadığını, bireyselleşen toplumda herkesin kendi geçim derdine düştüğünü ve dayanışma, bağlılık gibi toplumsal değerlerin açlık ve yoksullukla birlikte ortadan kalktığını vurgular. Bu durum, toplumsal aidiyetin oluşmamasının temel nedenlerinden biridir. Romanda geçen şu cümle bu gerçeği açıkça ortaya koyar: “Kızım dedi, bu şehit maaşı hepinizin ölümünü ancak biraz daha geciktirebilir. Kendine bir iş bul. Rejiye gir, çalış. Yoksa toptan açlıktan ölürsünüz. Vatan, millet sözleri çok güzel ama vatani milleti kurtaranların çoluk çocuğunu kurtaracak kimse yok. Allah’ın bile şu sırada öyle çok işi var ki!” (s. 219). Bu sözler, savaşın yalnızca cephe de değil, cephe gerisinde de bireyleri nasıl çaresiz bıraktığını ve devletin bireyleri koruyamadığı bir ortamda toplumsal aidiyetin nasıl yok olduğunu açıklar. Bu bağlamda, “ben kimim?” sorusu bireyi diğerlerinden farklılaştırırken “biz kimiz?” sorusunun yanıtı; kültürel, toplumsal ve siyasal düzlemde bir araya gelen bireyleri ortak değerler, inançlar ve yaşantılardan kaynaklanan aidiyet veya benzerlik hissi çerçevesinde ötekilerden ayırmaktadır (Zıllıoğlu, 2008, s. 35). Romanlarda tasvir edilen aidiyetsizlik durumlarında ise söz konusu kolektif “biz” bilinci yok olmaktadır.

Eserde uzun süren savaşlar sonucunda devletin otoritesinin yok olması, bireylerin koruma altına alınamaması ve açlık, sefalet gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması, bireylerin topluma yabancılaşmasına neden olur. Vatandaşlık, bireyin devlete karşı ödevlerini yerine getirdiği ölçüde haklar elde etmesini sağlayan bir kavramdır (Touraine, 2000, s. 101). Ancak romanda, devletin bireyleri koruyamaması, bireylerin topluma ve devlete olan aidiyet duygusunu tamamen yitirmesine yol açar. Bu durum, bireylerin yalnızca hayatta kalma mücadelesine odaklanmasına ve toplumsal dayanışmanın ortadan kalkmasına neden olur.

Benzer bir aidiyetsizlik teması, *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanında da işlenir. Romanın başkahramanı Paul, izne gönderildiği süre boyunca çevresindeki insanların savaşı olağanlaştırması ve haklılaştırması karşısında derin bir öfke duyar. Paul, savaşın korkunç gerçekliğini yaşamış biri olarak, çevresindeki insanların savaşı sıradan bir olay gibi görmesine anlam veremez. Ancak, bu insanlara duyduğu öfkeye rağmen, onların ölümden uzak, sıradan hayatlarına da özenir. Çünkü Paul, savaşın içinde yüzlerce kişinin ölümüne tanık olmuş, yüzlercesini öldürmüş ve şans eseri hayatta kalabilmiştir. Bu durum, Paul’un savaş öncesindeki hassas benliğini katılaştırmış, onu duygularından uzaklaştırmıştır. Ancak izne gidip cepheye döndüğünde, karakterin benliğinde bir çözülme ve duygularında yeniden bir canlanma görülür. Paul’un, savaş esirlerinin insanlık dışı durumlarını anlatırken hissettiği duygular, onun katılmış benliğinde zaman zaman yüzeye çıkan insani yanını gösterir.

Her iki romanda da savaşın birey üzerindeki yıkıcı etkileri, aidiyetsizlik ve yabancılaşma temaları üzerinden işlenir. *Savaş ve Açlar* romanında, bireylerin toplumsal aidiyetlerini kaybetmesi, devletin bireyleri koruyamaması ve açlık, sefalet gibi temel ihtiyaçların karşılanamamasıyla açıklanırken, *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanında bu aidiyetsizlik, Paul’un çevresindeki insanların savaşı olağanlaştırması ve savaşın birey üzerindeki travmatik etkileri üzerinden ele alınır:

Verilen her şeyi, ne kadar kötü olursa olsun, yiyoruz. Birimizden birisi hastalanıp da yemeğini bitiremezse, onun yerine bitirmek için bir sürü adam bekliyor... [...] Bir masa başında, hiçbirimizin tanımadığı bazı adamlar bir kağıt imzalıyorlar. Ve sonra, önceden dünyanın en büyük suç saydığı ve şiddetle cezalandırdığı suç, bizim en yüksek amacımız haline geliyor ve bu yıllar yılı böyle sürüyor. (Remarque, 2006 s. 152, 153, 154).

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok romanındaki sosyal zaman ile *Savaş ve Açlar* romanının sosyal zamanı aynıdır. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sırasında asker olmanın zorlukları, geride kalanların açlık ve yaşam mücadelesi, cephe de düşman tarafından öldürülmek gibi unsurlar, her iki eserde de benzer travmatik sonuçlar doğurur. Ancak *Savaş ve Açlar* romanında, savaşın birey ve aile üzerindeki etkileri, Türk savaş anlatılarından farklı bir şekilde ele alınır. Aile erkeklerinin askere çağırılması, yalnızca cephe de ölüm korkusunu değil, aynı zamanda geride kalanların açlık ve sefaletle yüzleşmesini de beraberinde getirir. Romanda, “Çileli hasta ‘büyükne’ oğlunun bir kez daha askere alınacağını, belki arkasından Ali’nin de gideceğini işitince yüreğine inmişti” (s. 115) ifadesi, savaşın

aile üzerindeki yıkıcı etkisini ve geride kalanların çaresizliğini güçlü bir şekilde yansıtır. Aile erkeklerinin askere alınması, yalnızca savaşın fiziksel yıkımını değil, aynı zamanda açlık gibi temel insani sorunların başlangıcını temsil eder. Bu durum, savaşın yalnızca cephede değil, cephe gerisinde de bireyler ve aileler üzerinde derin travmalar yarattığını gösterir.

Allah o harbi çıkaranları cehennmun köküne atsun. Allah hepsini tez günde kahretsun onların. Ne olursa bizum zavallılara olayı. Haydi eve varalum da uşağum şu kara yazılı başumuzu hangi kara taşlara çalacağumizi tüşunelum (Dinamo, 1968, s. 196).

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok romanında başkişi Paul, dramatik aksiyonun sonunda savaşın anlamsızlığını giderek daha derin bir şekilde sorgulamaya başlar. Bu sorgulamalar, *Savaş ve Açlar* romanındaki anne Şakire'nin savaşın yıkıcılığına dair düşünceleriyle paralellik gösterir. Her iki eserde de anlatıcılar, başkişiler aracılığıyla hem cephede hem de cephe gerisinde yaşanan yabancılaşmanın boyutlarına dikkat çeker. Paul, cephede yaralandıktan sonra götürüldüğü hastanede, savaşın yalnızca cephede değil, insan bedenleri ve ruhları üzerinde yarattığı trajedilere de tanık olur. Bu süreç, onun savaşa, ölüme ve öldürmeye ilişkin sorgulamalarını daha da derinleştirir.

Paul'un hastanede tanık oldukları, savaşın insanlık dışı boyutlarını gösterir. Yaralı askerler üzerinde deney yapan doktorların varlığı, savaşın yalnızca bir ölüm makinesi değil, aynı zamanda insan bedenini birer denek olarak gören modern dönemin acımasızlığını da ortaya koyar. Paul, bedenlerinin herhangi bir yerinden yaralanmış askerler üzerinde ameliyat denemeleri yapan operatörlerden bahsederken, savaşın insan bedenine indirgenmiş bir varlık olarak nasıl algılandığını eleştirir. Ayrıca, hastaneye getirilen ve bedenleri parçalanmış savaş gazilerinin bir kısmının intihara kalkıştıklarına tanık olması, savaşın bireyler üzerindeki ruhsal yıkımını örnekler. Paul'un hastanede yaşadıkları, onun savaşlar çağına ve modern döneme yönelik eleştirilerini derinleştirir. Yazar, Paul'un konuşmaları aracılığıyla, bu dönemin harcadığı gençleri ve bu süreci hazırlayanları yargılar. Paul, savaşın yalnızca fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda bir kuşağın umutlarını, hayallerini ve insanlık onurunu yok eden bir süreç olduğunu ifade eder. Benzer şekilde, *Savaş ve Açlar* romanında anne Şakire, savaşın geride bıraktığı açlık, sefalet ve çaresizlikle mücadele ederken, savaşın anlamsızlığını sorgular. Her iki eserde de savaş, yalnızca cephedeki askerler için değil, geride kalanlar için de bir trajedi kaynağıdır. Paul'un hastanede tanık olduğu insan trajedileri ve Şakire'nin savaşın geride bıraktığı yıkımla yüzleşmesi, savaşın birey ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini farklı perspektiflerden ele alır. Bu sorgulamalar, her iki eserde de savaşın anlamsızlığını ve insanlık dışı doğasını güçlü bir şekilde ortaya koyar:

Bin yıllık bir kültür bu kanların dökülmesini önleyemezse, bu yüz binlerce işkence odasının kurulmasına engel olamazsa neye yarar? Savaşın ne demek olduğunu ancak hastane belli ediyor. Gencim ben, yirmi yaşındayım. Ama hayatta bildiğim tek şey umutsuzluk, ölüm, korku. (Remarque, 2006 s. 204, 205, 206).

Hem *Savaş ve Açlar* hem de *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanlarında savaş, şiddet, saldırganlık ve adam öldürmeden ayrı düşünülemez. Her iki eser de savaşın, yalnızca bireyler üzerinde değil, toplumun genel yapısı üzerinde de yıkıcı etkiler yarattığını ve bunun bir patoloji olarak kültürel çöküşün yansıması olduğunu ortaya koyar. Savaş, her iki romanda da insanlık dışı bir süreç olarak ele alınır ve doğal bir eğilim ya da yatkınlık olarak değil, halkın önemsenmediği, kaçınılmaz bir son olarak tasvir edilir. Her iki eserde de savaş, halkın çıkarlarını ya da refahını gözetmeyen, yalnızca yıkım ve ölüm getiren bir süreç olarak ele alınır. Çünkü savaş insan yaşamından bağımsız “siyasetin başka araçlarla yürütülmesi” (Clausewitz, 2022, s. 12) durumudur. Savaşın, bireylerin ve toplumun değerlerini yok eden bir patoloji olarak tasvir edilmesi, her iki eserin de savaş karşıtı duruşunu güçlendirir:

İçinde yüksek rütbeli, parlak üniformalı, kırmızı yüzü, iri yarı Alman, Türk subayları vardı. Bir iki dakika bu yoksul insan yığınına bakan Alman subaylarından biri, cebinden bir avuç çil gümüş para çıkarıp kalabalığın içine savurdu. Bir saniyede bütün bir kalabalık makineli tüfekle biçilmiş gibi yere birbirinin üzerine serildi. Hepsi kalın toz tabakasının içinde insancıl Alman subaylarının savurduğu paralardan bir tekini ele geçirmeye çalışıyordu. Birbirlerini çiğneyip eziyor, yüzlerini tozlara yapııştırıyorlardı. Çocuklar altta kalıp çığlık atıyordu. Paralar da kolayca bulunmadığından boğuşma bütün şiddetiyle sürüp gidiyor, yerde sürünenlerin üzerine balıklama atlayan çocuklarla kimi açık gözler, subayların yüzlerinde seyredilen bir komedinin verdiği neşeyi andırıyordu (Dinamo, 1968, s. 274).

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok romanında başkışı Paul, savaşı tüm gerçekliğiyle kavrar, sorgular ve yargılar. Paul, yalnızca kendi ruh halini değil, savaş sürecinde öldürmeye güdülenmiş bir kuşağın sesi olarak, modern dönemin insanı ulaştırdığı barbarlığı betimler. Aynı zamanda, savaşa gönderilen gençlerin hesabını eski kuşaklardan sorar. Paul'un iç sesi aracılığıyla, modern dönemde olağanlaştırılan savaşın eleştirisi yapılır.

Paul'un ölümü, savaşın bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerinin bir sembolü haline gelir. Onun ölümüyle birlikte, savaşın yalnızca fiziksel bir yıkım değil, aynı zamanda bir kuşağın umutlarını, hayallerini ve insanlık onurunu yok eden bir süreç olduğu vurgulanır. Roman, bu çarpıcı sonla, savaşın anlamsızlığını ve modern dönemde insan hayatının değersizleştirilmesini güçlü bir şekilde eleştirir:

Parçalanmış gövdeler, açlık, ölüm. Dizanteri, zatürree, tifüs, cinayet, yangın. Siper, hastane, mezarlık çukuru [...] Başka bir olasılık yok! [...] 1918 yılının ekim ayında vuruldu. Bütün cephe boyunca öyle sakin, hareketsiz bir gündü ki! [...] O günkü ordu bildirisini bir tek cümleyle sıgırdırdılar: “Batı cephesinde yeni bir şey yok.” (Remarque, 2006, s. 225, 226).

Savaş ve Açlar romanında başkışı Şakire, savaşın yıkıcı etkileri nedeniyle çocuklarını yetimhaneye vermek zorunda kalır ve kendisi de hastaneye sığınır. Savaşın geride bıraktığı açlık, sefalet ve çaresizlik içinde, çocuklarından yalnızca ikisinin hayatta kaldığı bir dünyada, Şakire hastanede kendini güvende hissetmeye çalışır. Ancak, boynundaki parasını almak isteyen bir hastabakıcı tarafından ilaçla felç edilir ve her şeyin farkında olarak ölür. Roman, Şakire'nin bu trajik ölümüyle sonlanır.

Paul'un ölümü, savaşın cepheadaki şiddetini ve bireylerin değersizleştirilmesini aktarırken Şakire'nin ölümü, savaşın cephe gerisinde yarattığı açlık, sefalet ve insanlık dışı koşulları ortaya koyar. Şakire'nin, hastanede güvende olduğunu düşündüğü bir anda, parasını almak için felç edilmesi ve ardından ölmesi, savaşın yalnızca fiziksel değil, ahlakî bir çöküşe de neden olduğunu gösterir.

“Dirimin yitimden daha önemli olması gerektiğini savunan, her milliyetten insanın insanca yaşam koşullarına sahip olması gerektiğini” (Çetinkaya, 2022, s. 279) imleyen her iki romanın da dramatik aksiyonunun başkışılarının ölümüyle sonlanması, savaşın bireyler üzerindeki yıkıcı etkilerini ve insan hayatının değersizleştirilmesini güçlü bir şekilde eleştirir. Paul ve Şakire'nin ölümleri, savaşın hem cephe hem de cephe gerisinde yarattığı trajediyi ve insanlık dışı sonuçlarını simgeler:

Şakire, bütün gece kaskatı olarak yatağında uzandı kaldı. Kafası iyice işliyorsaydı artık konuşamıyordu. Ara sıra koğuşa girip çıkan erkek hasta bakıcının kalkıp suratına tükürmek istiyorsa da kıpırdıyamıyordu. Koynundaki paracıklarının gittiğini de anlamıştı. Bütün kötülüğü o herifin yaptığını biliyordu (Dinamo, 1968, s. 374).

Savaş ve Açlar romanında, Şakire'nin çocukları, annelerinin hastalandığını duyduklarında ertesi gün hastaneye gelirler, ancak annelerini canlı olarak göremezler. Onlara, kayıtsız bir şekilde şu sözlerle annelerinin öldüğü bildirilir: “Ha, anladım. Anneniz öldü. Dün öğleden sonra gömüldü” (s. 375). Bu kayıtsızlık, savaşın yarattığı insani duyarsızlığı ve bireylerin ölümünün sıradanlaştırılmasını çarpıcı bir şekilde yansıtır. “Kaybın çok büyük olarak algılanması ve seçilmiş travmaya dönüşerek takıntılar oluşturması” (Çevik, 2007, s. 21) sonucunda çocuklar, annelerinin toplu mezara gömüldüğünü öğrenir ve bu durum karşısında ne yapacaklarını bilemezler; mezarını bile ziyaret edemezler.

Benzer bir duyarsızlık, *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* romanında da görülür. Paul'un ölümü, ordu bildirisinde kitabın da adı olan şu cümleyle duyurulur: “Batı cephesinde yeni bir şey yok” (s. 224). Bu ifade, savaşın bireylerin yaşamını nasıl önemsizleştirdiğini ve ölümleri nasıl sıradanlaştırdığını güçlü bir şekilde vurgular. Paul'un ölümü, savaşın cepheadaki şiddetini ve bireylerin değersizleştirilmesini simgelerken Şakire'nin ölümü ve çocuklarının annelerinin toplu bir mezara gömüldüğünü öğrenmesi, savaşın cephe gerisindeki yıkıcı etkilerini ve insani duyarsızlığı temsil eder.

Her iki romanda da bireylerin ölümleri, savaşın yarattığı toplumsal ve insani çöküşün bir göstergesi olarak ele alınır. Paul'un ölümü ve Şakire'nin ölümünün ardından yaşanan kayıtsızlık, savaşın bireylerin yaşamını nasıl değersizleştirdiğini ve insanlık onurunu nasıl yok ettiğini çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. Bu benzerlik, her iki eserin de savaşın anlamsızlığını ve insanlık dışı doğasını eleştiren ortak bir tema etrafında birleştiğini gösterir.

Sonuç

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok ve *Savaş ve Açlar* romanları, savaşın bireysel ve toplumsal düzeyde insanı nasıl değersizleştirdiğini ve insan yaşamını bir “madde” gibi kullanarak sayıya indirgediğini çarpıcı bir şekilde ortaya koyar. İki romanda da savaş anında insan hayatı, yalnızca “gerekli olan” bir kaynak gibi değerlendirilir; insanlık kavramıyla hiçbir ilgisi yoktur. Yönetenlerin ve güç sahibi olanların tavırları, savaşın merkezinde olanların mevcut hayatı ihtiyaçlarını ve insani varoluş mücadelelerini umursamadan hareket eder. İnsan kanının, savaş sırasında yalnızca stratejik birer araç olarak görülmesi ve ölümlerin sıradanlaşması bu iki eserde de benzer şekilde ele alınır.

Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok’ta hastanede, askerlerin yaralanması ve ölümleri üzerinden savaş gerçeği eleştirilirken, insanların bedenlerini denek olarak kullanma düzeyine inmesi, Paul’un tanık olduğu trajedilerden biridir. İnsanların giderek bireyden ziyade birer “sayı” olarak görülmesi, insanlık onurunun kaybını ve savaşın ulaştığı ahlakî çöküşü simgeler. Benzer biçimde, *Savaş ve Açlar* romanında yöneticilerin kayıtsız ve çıkar odaklı tavırları, Şakire’nin ve diğer bireylerin temel insani ihtiyaçlarının dahi göz ardı edilmesine ve toplumun, savaş nedeniyle yaşanan ölümlere duyarsızlaşmasına yol açar. Anne Şakire’nin, açlıkla mücadelesi sırasında insanlık dışı şartlar altında yitip gitmesi, bu kayıtsızlığın trajik bir yansımasıdır.

Her iki eserde de beliren en temel korku ve nihai kaygı, ölüm olgusudur. Cephedeki askerler ve geride kalan siviller, ölümle yalnızca fiziksel bir yok oluş olarak değil, aynı zamanda hayatta taşıdıkları anlamın gitgide zayıflaması yoluyla yüzleşirler. Ölümler, sadece fiziksel bir son değil, aynı zamanda insanca yaşamın çöküşünü simgeler. Cepheye dönüp hayatın olağan akışına devam ettiğini görmek, ya da cephe gerisinde ölümü deneyimleyenlerin insanların bu ölümlere kayıtsız kaldığını fark etmesi, kişilerin hayata karşı güvensiz, zeminsiz ve soyutlanmış bir varoluşa bürünmesine neden olur. Ölüm gerçeği, iki eserde de hem Paul’un hem de Şakire’nin derin bir travmaya sürüklenmesine neden olur, çünkü savaş, bireylerin benlik ve anlam arayışını tamamen yok eden bir ortam yaratır.

Özellikle savaşla büyüyen ve hayatını şekillendiren nesiller için, benlik oluşumu, salt hayatta kalmak için gerekli olan davranışlarla sınırlı kalır. Her iki anlatıda da bireylerin, insani değerlerin birer anlam taşıyamayacağı kadar kaotik bir ortamda, yalnızca yaşam mücadelesine odaklandıkları görülür. *Savaş ve Açlarda* Şakire’nin çocuklarını açlıktan kaybetmesi ve onların toplu mezarlarda defnedilmesi karşısında duyulan çaresizlik, *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*’ta Paul’un ölüm ve şiddet dolu bir ortamda zihinsel olarak çöküşe sürüklenmesiyle paraleldir. Her iki romanda da fiziksel ölüm, savaşın travmatik etkilerinin sonu değil, bir başlangıçtır. Hayatta kalanların aidiyetsizleşmesi, kendini “yok” hissetmesi ve yaralı narsistik bir duruma sürüklenmesi, savaşın bireyler üzerinde yarattığı derin ruhsal hasarı güçlü bir şekilde yansıtır. Bu bağlamda, ölüm teması iki eserde de başat konumdadır. Ölümün sürekli varlığı, bireylerde yalnız fiziksel bir yok oluş korkusu değil, aynı zamanda insani sebeplerle hayatta kalmanın anlamsızlığı üzerine derin kaygılar barındırır. Hayatın savaş nedeniyle her düzeyde kıymetsizleşmesi, bireylerin insani yönlerini kaybederek yabancılaşmasını ve toplumla bağlarının tamamen kopmasını simgeler. Bu durum, hem *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*’ta hem de *Savaş ve Açlar*’da dramatik aksiyonun ana eksenini oluşturur.

Kaynakça

- Archer, D. ve Gartner, R. (1996). Barış dönemi kayıpları: savaşa katılmayanların şiddet içeren davranışlarında savaşın etkisi. *Cogito*. (6). s.247.
- Arpad, B. (1972). *Remarque (Doğunun ve Batının büyük ustaları)-Remarque’ın hayat hikâyesi*. Kitap Yayınları.
- Arslan, A. (1995). *İlkçağ felsefe tarihi*. Ege Üniversitesi Yayınları.
- Büyükakıncı, E. (2015). *Savaş kuramları*. Adres Yayınları.
- Clausewitz, C. (2022). *Savaş üzerine: savaşın esasları*. (S. Ulubay, Çev.). Dorion Yayınları.

- Çevik, A. (2007). *Politik psikoloji*. Dost Kitabevi.
- Çetinkaya, E. (2022). Dirimden yitime savaşı bitiremeyen açlık: Hasan İzzettin Dinamo'nun savaş ve açlar romanı. *Cumhuriyet dönemi roman okumaları II*. (s.249-280). Kesit Yayınları.
- Deleuze, G. (2006). Felsefe ve azınlık. (A. Soysal, Çev.). *Toplumbilim V (Gilles Deleuze Özel Sayısı)*, 68-69.
- Dinamo, H. İ. (1968). *Savaş ve açlar*. Ülke Matbaası.
- Fırıncıoğulları, S. (2015). *Yabancılaşma ve Erich Maria Remarque'ın eserlerinde yabancılaşma olgusu*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Remarque, M. E. (2006). *Garp cephesinde yeni bir şey yok*. (N.Yeğinobalı, Çev.). Engin Yayıncılık.
- Seferoğlu, E. (2023). *Hep ile hiç arasında: Türk romanında savaş (1839-1923)*. Akçağ Yayınları.
- Touraine, A. (2000). *Eşitliklerimiz ve farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz?* (O. Kunal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Tzu, S. (2011). *Savaş sanatı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Volkan, V. D. (2020). *Politik psikoloji*. Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Zıllıoğlu, M. (2008). *Sen benim kim olduğumu biliyor musun? Toplumsal yaşamda kimlik izdüşümleri*. Hil Yayınları.

Çıkar Çatışması ve Finansal Destek: Yazar çıkar çatışması olmadığını ve finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Etik Beyanı: Yayımlanan makalede araştırma ve yayın etiğine riayet edilmiş; COPE (Committee on Publication Ethics)'nin editör ve yazarlar için yayımlamış olduğu uluslararası standartlar dikkate alınmıştır.